

BEKİR SİDKÎ EFENDİ’NİN FEZÂİL-İ MENÂSİK-İ HAC ADLI ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

İdris SÖYLEMEZ*

Öz

İslam dini'nin beş temel şartından olan hac, fikhî çalışmaların konusu olduğu gibi, edebî mahsullerin de farklı vesilelerle konusu edilmiştir. Hacnâme veya menazilnâme tarzında yazılan edebî eserlerin yanı sıra hac esnasında uyulması gereken kuralları ele alan “menâsik-i hac”-lar da yazılmıştır. Bu ürünlerin yazılma amacı, hac vazifesi için kutsal topraklara giden hacı adayını, hac esnasında uyması gereken kurallar, emir ve yasaklar konusunda bilgilendirmektir. Bu amaçla yazılan eserlerden biri de 1110/1911 yılında Bekir Sıdkî Efendi tarafından mensur-manzum biçimde yazılan *Fezâil-i Menâsik-i Hac* isimli eserdir. Edebî, biyografik ve bibliyografik kaynaklarda yapılan araştırmalar neticesinde çalışmanın müellifi hakkında yeterli bilgi bulunamamıştır. Müellif, mensur mukaddimedede, dünyada yaşanan sorunlara karşın Müslümanlarının içinde buldukları ataleti, tembelliği ve dünya devletlerinin Müslümanlara yapmış oldukları zulmü ele almıştır. *Fezâil-i Menâsik-i Hac* adlı eserin 30 beyitlik manzum bölümünde ise haccın şartları, farzları, vacipleri ve sünnetleri hususunda kimi bilgilere yer vermiştir. Eserin son kısmında ise Birinci Dünya Savaşı öncesinde İtalyanlarla yaşanan sorunların neticesinde Osmanlı Devleti'ne ait gemilere saldırılması ve bu esnada sivilleri taşıyan gemilerin vurulması veya batırılması sonucunda vefat eden hacı adayları için yazılmış bir mersiye yer almaktadır. Matbu olan metin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda Bel. Os. K. 05154'te kayıtlı olup toplamda 16 sayfadan meydana gelmektedir. Çalışmamızda ilkin menâsik kavramı ve menâsik-i hac ile ilgili literatüre yer verilmiştir. Akabinde eserin müellifi ile ilgili tespitler paylaşılmıştır. İlgili eser incelenmiş ve eserin transkripsiyonlu metni ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Menâsik-i Hac, Bekir Sıdkî Efendi, Hac, İslam, Türk İslam Edebiyatı.

Bekir Sıdkî Efendi's Fezail-ı Menasik-ı Hajj

Abstract

Hajj, which is one of the five basic conditions of Islam, is the subject of fiqh works, as well as literary works on different occasions. Besides the literary Works written in the style of hajnâme or menazilnâme, the Works dealing with the rules to be followed during the pilgrimage are also named as “menâsik-i hajj”. The purpose of writing these works is to inform the pilgrims who go to the holy lands for the duty of pilgrimage,

* Dr Öğr.Üyesi, İdris Söylemez, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi ilahiyat fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk-İslam Edebiyatı ABD, orcid.0000 0001 9798 4453 idrissoy-lemez@gmail.com

about the rules, orders and prohibitions that must be followed during the pilgrimage. One of the Works written by Master Bekir Sıtkı for this purpose in 1110/1911 is the work written in prose poem. As a result of the researches made from the sources, sufficient information about the author of the work could not be found. In the preliminary of the work, the author discussed the inertia and laziness of all the world's Muslims and the cruelty of the world states. In the poem of 30 couplets called Menâsik-i Hajj, s/he included some information about the conditions, fards, wajibs and sunnahs of the hajj. In the last part of the work, there is an elegy written for the pilgrims who died as a result of the attacks to the Ottoman state ships as a result of the problems had with the Italians before the First World War and the shooting or sinking of some civilian ships in the meantime. The work is in the Istanbul Metropolitan Municipality Atatürk Library and registered in Bel.Os.K. 05154. The work is between the pages of 3-16. In our study, generally, literature on the concept of menâsik and menâsik-i hajjis is included. Subsequently, the determinations about the author of the work were shared. The work has been examined and the transcribed text of the work has been presented.

Keywords: Menâsik-i Hajj, Master Bekir Sıtkı, Hajj, İslam Turkish Islamic literature.

Makalenin Dergiye Ulaştığı Tarih: 09.09.2021; Hakem ve Yayın Kurulu Değerlendirmesinden Geçen Makalenin Yayına Kabul Edildiği Tarih: 09.02.2022

Giriş

İslam dini'nin beş temel esasından biri olan haccın konu edildiği menâsik-i hac türünde yazılan eserlerde, hac ibadeti bütün erkân ve değerleriyle ele alınmaktadır. "Gitmek, yönelmek ve ziyarette bulunmak" anlamına gelen hac kelimesi¹ zamanla fıkıh literatürü içerisinde yeni bir anlam değerine haiz olarak "imkân sahibi her Müslüman erkek ve kadının yılın muayyen zamanlarında belli ritüeller dâhilinde Ka'be, Arafat, Müzdelife ve Mina'yı ziyarette bulunması" anlamında kullanılmaya başlanmıştır.² Bireysel tarafı baskın olmasına karşın toplumsal değer inşası hususunda ameli esasları bünyesinde barındıran ibadetlerin başında gelmektedir. İslam şartlarından olan hac, İslam dininin temel referans kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'in³ yanı sıra İslam düşünce sisteminin oluşumunda etkili bir yere sahip olan ve ikinci kaynak

1 Ömer Faruk Harman, "Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV. Yayınları,1996), 14/383

2 Hayreddin Karaman, vd., *Kur'an Yolu (Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri)*, (İstanbul: DİB Yayınları, 2017),303.

3 "Orada apaçık deliller, İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir. Âl-i İmrân 3/97. Konu ile ilgili diğer ayetlere Bkz., Hac 22/25-37. Ayetler arası ve 67; Bakara 2.196; Fetih 25/27.

olarak zikredilen hadislerde önemli bir yer tutmaktadır. İlgili kaynaklarda çeşitli boyutlarıyla ele alınan hac ibadeti, Müslümanların zihnen ve bedenen özgürlüğe kavuştukları ibadetlerin başında gelmektedir. Geçmişten günümüze Müslümanların fazlasıyla önemseddiği ve katılımından haz duydukları bir arınma faaliyeti olan hacc, dünya Müslümanları tarafından sorunların ele alındığı bir toplantı ve paylaşım imkânı⁴ sunmuştur.

İslam dininin beş temel rüknünden olan hac, ilk dönemden itibaren edebî metinlerin bir kısmında bireysel ve toplumsal değer çerçevesinde doğrudan veya dolaylı olarak ele alındığı gibi menâsiknâme, hacnâme gibi kimi müstakil eserlere de konu edilmiştir. İslam dininin toplumsal işleyişinin oluşumunda önemli bir etkiye sahip olan hadislerin toplandığı külliyyatlarda veya bunlardan hareketle ibadetlerin esas ve usullerinin ele alınmış olduğu fıkıh eserlerinde de bu ibadete ait esas ve usullerden Kitâbü'l-Hac başlığında bahsedilmiştir.⁵ Burada ele alınan konularda farziyetin yanı sıra fazileti ve bu önemli ibadeti yapmayı geciktiren ya da bu ibadete yeteri kadar önem vermeyenler de eleştiri konusu edilmiş ve nasihat değeri çerçevesinde ikaz edilmişlerdir.⁶

Varlığı insanlık tarihinin başlangıç dönemi olan Hz. Âdem dönemine dayandırılan kutsal bir mekân olan Ka'be, tarihin belli dönemlerinde çeşitli sebeplere bağlı olarak yıkılmış veya zarar görmüş olsa da her seferinde tevhidin merkezi olarak yeniden inşa edilmiştir. Tevhidin merkezi konumunda olan bu mekânda icra edilen hac ibadetinin temeli, kulluğun bütün boyutlarıyla Allah'a ait kılınması esasına dayalıdır. Mekânda icra edilen ritüeller, Allah tarafından vahiyyle belirlenerek peygamber aracılığıyla topluma tebliğ edilmiş kimi değer ve biçimlerden ibarettir. Ayeti kerimelerde ele alınan haccın nasıl yapılacağı hususu Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetinde bütün boyutlarıyla apaçık bir şekilde ortaya konmuştur. Bu gerçeğe bağlı olarak fıkıh kitaplarında bu konu, hac ibadetinin usûlü ve ifası başlığıyla ele alınmıştır. İnsanlık tarihinin gelişim dönemleri içerisinde önemli bir yere sahip olan Hz. İbrahim ve Hz. İsmail dönemlerinden Hz. Muhammed'in peygamberlik dönemine kadar sembolik/kutsal mekânlardan kabul edilen Ka'be, Arap toplumu açısından kutsal mekânların başında gelmektedir. Çeşitli dönemlerde tadilat görmüş olan bu kutsal mekân, Hz. Peygamber'in gençliği döneminde de tamirat görmüştür. Hz. Peygamber'in bu esnada kabileler arasında vuku bulan tartışmada hakem olarak yer aldığı ve adaleti te'sis ederek meseleyi çözüme kavuşturduğu bilinmektedir. Bu sebeple hac ile ilgili yazılan eserlerde Kâbe'yle Hz. Muhammed'in pey-

4 Mukadder Arif Yüksel, *Siyer, Hadis ve Tefsir Bağlamında Haccın Ahkâmı ve Menâsiki*. (Çorum: Hitit Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017),143.

5 Salim Ögüt, "Hac ile İlgili Fıkhi Hükümler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV. Yayınları,1996), 14/39.

6 Ögüt, "Hac ile İlgili Fıkhi Hükümler", 14/393.

gamberlik dönemi öncesi arasında yakın bir ilişki kurulmuştur. Bu bağlamda konu Ka'be ile birlikte ön plana çıkan Safâ ve Merve, Makam-ı İbrahim ve Zemzem gibi bazı kavramlar etrafında işlenmiştir. Hac ile alakalı yazılan eserlerde haccın farzîyetinin yanı sıra mekânda ibadet esnasında uyulması gereken kurallar, kaideler, ihram, tavaf, sa'y vs. ele alınmıştır.⁷ İslam dini açısından önemli olan meselenin daha anlaşılır ve akıcı bir dille ele alınması amacıyla hac konusu Hz. Peygamber'in uygulamaları ışığında sonraki zaman diliminde yazılan "menâsik-i hac" tarzı eserlerde bütün boyutlarıyla ele alınmıştır. Bu eserlerde, hac ibadetini ifa etmenin farzîyeti ve fazileti anlatılarak muhataplar hac konusunda teşvik edilmiş ya da hac ibadetinin terk edilmemesi hususunda muhataplara şiddetli ikazlarda bulunulmuştur.

Müslümanların bu ibadeti güçlerinin ölçüsü dâhilinde geciktirmeden yapmalarını teşvik etmek maksadıyla farzîyetini ve faziletini ele alıp işleyen Osmanlı sahası âlim ve şairleri, dinî ve toplumsal boyutu ile yaşanan coğrafyada önemli bir yere ve etkiye sahip olan bu temel ibadete bigâne kalmayarak mensur veya manzum eserler vücuda getirmişlerdir. Türk edebiyatı sahasında ilk zamanlarından günümüze haccı veya haccın icra edilmiş olduğu mekânı ele alan eserler: a) Hac rehberleri veya hac el kitapları, b) Rehber nitelikli olanlar, c) Rapor nitelikli olanlar, d) Edebî, mistik veya diğer eğilimlerle yazılanlar olmak üzere dört gruba ayrılmıştır.⁸ Hac ve hac ibadetinin gerçekleştirildiği mekânla ilgili olarak XIII. yüzyıldan itibaren Ahmed Fâkih'in (XIII. yy.) *Kitâbü Evsâf-ı Mesâcidi's-Şerîfe'si*⁹ ile başlayan bu süreç XVI. yy.da Sünbül Sinân'ın (ö.1581), *Menâsik-i Hacc'*¹⁰, XVII. yy.da Evliya Çelebi (ö. 1096/1685) tarafından kaleme alınmış Türk edebiyatının şaheserlerinden olan *Seyahatnâme'sinin* dokuzuncu cildi¹¹, Fevrî'nin (ö.1571) *Risale-i fi'l-Menâsik-i Hac*¹², Nâbî'nin (ö.1124/1712) *Tuhfetü'l-Haremeyn*¹³, Cûdî'nin (18.yy) *Hac Seyâhatnamesi*¹⁴, XIX. yüzyılın önemli kalemlerinden olan Hü-

7 Mustafa İsmet Uzun, "Ka'be", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV. Yayınları, 2001), 19/23-24.

8 Menderes Coşkun, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 189-191.

9 Ahmet Fakih, *Kitâbü Evsâf-ı Mesâcidi's-Şerîfe*, Haz. Hasibe Mazıoğlu, (Ankara: TDK yayınları, 1974), 197.

10 Dilara Pınar Arıç, *Sünbül Sinân'ın Menâsik-i Hacc'ı (Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin sözlük Tıpkıbasım)*, (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 215.

11 Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi (9. Kitap)*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Robert Dankoff, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005),

12 Yunus Kaplan, "Seyahat-name Türüne Farklı Bir Örnek", Fevrî'nin *Hac Seyahatnamesi*, *OMAD: Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 8/19, 2020, 567-599.

13 Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Nâbî, *Tuhfetü'l-Haremeyn*, Haz. Mahmut Karakaş, (Şanlıurfa: Özdal Yayınları, 1986).

14 Fatih Koyuncu, "Cûdî'nin Manzum Hac Seyahatnâmesi", *Journal of Turkish Language and Literature*, 2017, 177-219.

seyin Vassâf'ın (ö.1872-1929) *Hicaz Hâtırası*¹⁵ ile Beyzâde Mustafa b. Ali, Babakaleli'nin *Menâsikü'l-Hacc*¹⁶, Gümüşhaneli Ahmed Ziyâ'eddin Efendi'nin (ö.1893), *Menâsiku'l-Hacc*¹⁷, Söylemezoğlu Süleyman Şefik'in (ö.1946), *Hicâz Seyâhâtnamesi*¹⁸, Mehmed İlhâmî'nin (ö.1954) *Hac Seyâhatnâmesi*¹⁹, Memdûh Bey'in *Surre-nâme'si*²⁰, Cenâb Şehabeddin'in *Hac Yolunda*²¹, *Bir Hac El Kitabı Örneği*"*Hacılara Yâdiâr*"²² *Hac Seyâyatnâmesi*²³ adlı eserler hac ve onun etrafında ortaya çıkan muktesebatı konu edinmiştir. Türk Edebiyatı sahasında hac konulu eserler, hac ibadetinin başlangıç anından yani hac kervanının meskûn mahallerden Ka'be'ye doğru başlayan yolculuğu ve bu yolculuk esnasında takip edilen güzergâh ve konaklama mahallerinin anlatıldığı *Menâzil-i hac*'lar²⁴ İslam dininin önemli şiarlarından olan haccın yapılışı esnasında uyulması gereken kural ve kaideleri *Menâsik-i hac*'lar²⁵ ya da genel itibariyle hac ibadeti, güzergâh ve mekânları hakkında kimi bilgiler ihtiva eden *Hacnâme*'ler olarak isimlendirilmiştir.²⁶

1. Türk Edebiyatında Manzum Menâsik-i Haclar

İslam dini'nin temel beş şartından olan hac ve onunla ilintili olarak tamamlayıcı öge, kurban ibadeti bir bütünün parçaları olarak yılın muayyen döneminde ifa edilegelmiştir. Bu ibadetin bütün yönleriyle anlatılmış olduğu eserler menâsik kelimesi ile karşılanmıştır. Menâsik kelimesi ibadet edilen yer, yani ibadetgâh, kurban sunulacak mekân anlamlarına gelmektedir.

- 15 Ayrıntılı Bilgi için Bkz. (Bkz.den sonra virgül kullanılmamalı metne uyarla! Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Hicaz Hatırası*, Haz. Mehmet Akkuş, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2011).
- 16 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. Yekta Saraç, (İstanbul: TÜBA, 2016), 46-47.
- 17 Lütfi Doğan, "Ahmed Ziyaüddin Efendi Hazretleri" *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu (03-05 Ekim, 2013. Bildiriler kitabı*, Ed. İhsan Günaydın, Ali Kuzudışli, Adem Çatak vd., (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2014), 19.
- 18 Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Süleyman Şefik Söylemezoğlu, *Hicâz Seyâhâtnamesi*, (İstanbul: İz yayıncılık, 2013).
- 19 Ayrıntılı Bilgi için Bkz., Raşit Çavuşoğlu, *Hicaz Yollarında Bir Sûfî Mehmed İlhâmî'nin Hac Seyahatnâmesi*, (İstanbul: Okur Akademi, 2020).
- 20 Münir Atalar, "Surre-Nâme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28/1, 1987, 419 – 426.
- 21 Ayrıntılı Bilgi için Bkz., Cenab Şahabettin, *Hac Yolunda*, (İstanbul: Karbon Yayınları, 2020).
- 22 Ayrıntılı Bilgi için Bkz., Bilge Karga Göllü, "Bir Hac El Kitabı Örneği "Hacılara Yâdigâr", *Çukurova İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1,(2021),63-81
- 23 Ayrıntılı Bilgi için Bkz., Seydi Kiraz, "Tatar Edebiyatında Hac Seyâhatnâmeleri ve Musa Carullah'ın Hac Seyâhatnâmesi", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, (2021),VII/1,95-140
- 24 Ayrıntılı bilgi için Bkz., Seydi Kiraz, "Fethî'nin Manzum Menâzil-i Hacc'ı", *R u m e l i D E D i l v e E d e b i y a t A r a ş t ı r m a l a r ı D e r g i s i 2 0 2 0 1 8 (M a r t)*,310-334.
- 25 Seydi Kiraz, *İndî'nin Manzum Menâsik-i Hacc'ı (İnceleme Metin Dizin ve Sözlük)*. (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2020), 261-285.
- 26 Rahmi Yaran, "Hac" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV. Yayınları,1996), 14/412.

Menâsik kelimesi, bir kişinin görevini yerine getirdiği mekân anlamlarına gelen mensek kelimesinin çoğuludur.²⁷ Menâsik kavramının terim olarak anlamı; ibadet, Allah'a yakınlaşmak maksadıyla ona yapılan her çeşit itaat, hacda belirli ritüel değer çerçevesinde yerine getirilen vazifeler, kurban kesilen mekân ve kurban kesmek anlamlarına gelmektedir. Aynı kökten türetilmiş olan nüsük kelimesi de aynı anlamları havidir. Bu terimin menâsikü'l-hac/ menâsik-i hac biçimindeki tamlama şeklinde kullanımı hac ibadetleri/ya da hac farızası esnasında yapılanları karşılamaktadır. Türk-İslam edebiyatı sahâsında başlangıçtan günümüze manzum olarak kaleme alınan menâsik-i hac konulu eserlerin sayısı on adet olup söz konusu eserler ve eserlerin şair veya yazarları şunlardır:

1.1.Gubârî, Menâsik-i Hacc

XVI. yy şairlerinden olan Gubârî (ö.1566) tarafından yazılan Menâsikü'l-Hacc adlı eser, mesnevi nazım şekliyle yazılmış olup 370 beyittir. Aruzun *fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* kalıbıyla yazılmış olan eser, dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a sunulmuştur. Zindanda yazılmış olan bu çalışma, burada çekilen eziyet ve sıkıntıları konu edinmenin yanı sıra bir mahkûmun işlemiş olduğu günahlardan dolayı etmiş olduğu tövbe ve istiğfar konularını içermektedir.²⁸

1.2. Şemseddin Sivâsî, Menâsik-i Hacc

XVI. yy şairlerinden olan Şemseddin-i Sivasî (ö.1597) tarafından kaleme alınan eserin adı, *Menâsik-i Hacc, Menâsikü'l-Huccâc veya Umdetü'l-Huccâc*'dir. Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan eserde kullanılan aruz vezinleri farklılık arz etmektedir.²⁹ İslâm'ın beş temel rûknünden olan hac vazifesi esnasında uyulması gereken kurallar ve hac vazifesinin nasıl eda edileceğine dair bilgiler ihtiva eden eser, üç bölüm ve 756 beyitten meydana gelmektedir.³⁰

27 Zemaşerî, Cârullah Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ahmed, *Esâsu'l-Belâğâ. 2*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, (1419/1998), 267.

28 Muhittin Eliaçık, "Gubârî'nin Zindanda Yazdığı Menâsikü'l-Hacc Mesnevisi", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 17/1, 2004,107/ Âmine Gül, *Abdurrahman Gubârî'nin Hayatı Eserleri ve Menasik-i Hac Adlı Eseri (Edisyon Kritik)*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 28-46.

29 Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün (41.Beyite kadar), Mefâ'ilün mefâ'ilün Fe'ülün (66.Beyite kadar), Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün (73.Beyite kadar) Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün (85.Beyite kadar) esas konunun işlendiği bölümde ise Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün (292-344 ile 485-503 arasında Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün kalıpları kullanılmıştır) eserin sonunda yer alan na't-ı şerifte ise Müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün kalıbı kullanılmıştır.

30 Şemseddin Sivâsî, *Umdetü'l-Huccâc*. Haz. Ramazan Fatih Süer, (Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2015),21-28/ Mustafa Toker, "Şemseddin-i Sivasî'nin Menâsikü'l-Huccâc veya Umdetü'l-Huccâc Adlı Eseri". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 4/2, 2009, 962-964.

1.3. Muhyî-yi Gülşenî, Menâsik-i Hacc

XVI. yy şairlerinden olan Muhyî-yi Gülşenî tarafından kaleme alınan eser, Muhyî Lârî'nin (ö.933/1526) Fütûhu'l-Haremeyn adlı eserinin tercümesi olup bazı eklemelerden ibarettir. 1940 beyitten meydana gelen eser, *müfte'îlün müfte'îlün fâ'ilün* aruz vezni ve mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Şair, hac ibadetinin esas ve usullerini bir bütün olarak ele almıştır. Eser, bu yönüyle hac görevini ifa etmek isteyenler için kılavuz niteliğine sahiptir.³¹

1.4. Amîkî, Menâsik-i Hacc

XVI. yy şairlerinden olan Amîkî, eserinde İslam'ın beş şartından biri olan haccın Hz. Peygamber'in sünneti çerçevesinde nasıl yerine getirileceği, bununla beraber haccın icra edilmiş olduğu beldeler ve bu beldelerde yer alan mescitler ve kabirlerle ilgili bilgilere yer vermektedir. Eserde, şair giriş bölümünde, tahmid, tevhid, münâcât, na't türlerini kullanmıştır. Na'tta din ulularına dair övgülere yer verir. Akabinde eserin sebep-i telifi gelir. Eserin kuruluş kompozisyonunda şair kimi zaman okuyucuları motive etmek ve heyecanlandırmak maksadıyla araya hikâyeler serpiştirir. Eser mesnevi nazım şekli ve aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün; müfte'îlün müfte'îlün fâ'ilün* vezinleyle kaleme alınmış olup 1207 beyitten meydana gelmektedir.³²

1.5. Nâlî Mehmed Efendi, Menâsik-i Hac Manzumeleri

XVII. yy şairlerinden olan Nâlî Mehmed Efendi (ö.1675) tarafından yazılan Hac konulu iki çalışmadan ilki 67, ikincisi 48 toplamda 115 beyitten oluşan iki kasideden meydana gelmektedir. Klasik edebiyatta oluşan kaside formundan kimi farklılıklar ihtiva eden bu kasidelerin ilki *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün ile ikincisi fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* vezniyle yazılmıştır. Eser İslam'ın beş temel rüknünden biri hac ibadeti ile olup, hac esnasında uyulması gereken kurallar hakkında verilen bilgilerin yanı sıra hac yolculuğu esnasında kalınan menziller hakkında da kimi bilgiler ihtiva etmektedir.³³

31 Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 817-819/ Hüseyin Yılmaz, *Türk Edebiyatında Manzum Menâsik-i Hac Tercüme ve Amîkî'nin Fütûhu'l-Haremeyn Tercümesi (Metin İnceleme Ve Çeviri Yazısı)*, (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 21-28.

32 Yılmaz, *Türk Edebiyatında Manzum Menâsik-i Hac Tercüme ve Amîkî'nin Fütûhu'l-Haremeyn Tercümesi (Metin İnceleme Ve Çeviri Yazısı)*, 74-140.

33 Ahmet Karataş, *Türk-İslam Edebiyatında Manzum Menâsik-i Haclar ve Nâlî Mehmet Efendi'nin Menâsik-i Hacc'ı Adlı Eseri (Edisyon kritik)*, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 80.

"Nâlî Mehmed Efendi'nin Menâsik-i Hac Manzumeleri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42/1, (2012), 77-94.

1.6. Seyyidî, Menâsik-i Hacc

XVII. yy şairlerinden Seyyidî Efendi (ö.?) tarafından kaleme alınan bu eserin özel bir ismi bulunmamakla beraber eser, ihtiva ettiği konuya binaen Menâsik-i Hacc olarak isimlendirilmiştir. Mesnevi nazım şekli, *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün ve mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* aruz vezni ile kaleme alınan manzume, 111 beyitten meydana gelen kısa ve özlü bir çalışmadır. Eserde İslam'ın beş temel farzından olan hac ibadeti esnasında yapılması veya yapılmaması gerekenler on altı başlık halinde ele alınmıştır.³⁴

1.7. Bahtî, Menâsik-i Hacc

XVII. yy Osmanlı edebiyatı sahasında menâsik-i hac konusunda yazılmış en ayrıntılı eserlerdendir. Eser İslam'ın temel rükünlerinden olan hac ibadetinin kural ve kaideleriyle beraber, kutsal mekânlar hakkında da detaylı bilgiler sunmaktadır. Eser, 611 beyte kadar haccın menâsikleri konusunda bilgiler verirken geri kalan kısımda harameyn bölgesi içinde kalan Medine ve civarda var olan kutsal mekânları konu edinmektedir. Aruzun *müfte'ülün müfte'ülün fâ'ilün* kalıbı ve mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmış olan eser, 779 beyitten meydana gelmektedir.³⁵ Muhyî'i Larî'nin *Fütuhü'l-Haremeyn* adlı eserinin çevirisidir.³⁶

1.8. İndî, Menâsik-i Hacc

Eserin Ömer Dedezâde tarafından 1315/1897 yılında istinsah edildiği düşünüldüğünde müellifin bu tarihe kadar yaşadığı söylenebilir. Vefat tarihi bilinmeyen İndî'nin XIX. yy.da yaşadığı anlaşılmıştır. Eser, 1346 beyitten meydana gelip mesnevi nazım şekli ve aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı ile kaleme alınmıştır. Kaynaklarda hayatı ve hangi yüzyılda yaşadığına dair bilgi bulunmayan İndî mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınan Menâsik-i Hacc, menâsik türünde yazılmış olan en hacimli eserlerdendir. Eser, mukaddime, esas konunun işlendiği bölüm ve hatime bölümlerinden meydana gelmektedir. Mesnevînin esas bölümü, Ka'be'nin özellikleri, hac yolculuğu ve hac ibadetine ait emir ve yasakları ihtiva etmektedir.³⁷

1.9. Kâmil, Menâsik-i Hacc

XIX. yy şairlerinden olan Kâmil, mesnevi nazım şekli ve aruzun *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* vezniyle kalem almış olduğu Menâsik-i Hacc adlı eseri hamd,

34 Seydi Kiraz, "Konyalı Seyyid Mehmed Efendi'nin Manzum Menâsik-i Hacc'ı", *Külliyat (Osmanlı Araştırmaları Dergisi)*, 10, (Nisan 2020), 6-8.

35 Karataş, *Türk-İslam Edebiyatında Manzum Menâsik-i Haclar ve Nâlî Mehmet Efendi'nin Menâsik-i Hacc'ı Adlı Eseri (Edisyon kritik)*, 30-34

36 Yılmaz, *Türk Edebiyatında Manzum Menâsik-i Hac Tercümelere ve Amikî'nin Fütûhu'l-Haremeyn Tercümesi (Metin İnceleme Ve Çeviri Yazısı)*, 14

37 Kiraz, *İndî'nin Manzum Menâsik-i Hacc'ı (İnceleme Metin Dizin ve Sözlük)*, 23-28.

salat ve selam ile sahabe-i kiram ve dönemin padişahı olan Sultan Abdulmecid'e övgülerle başlar. Hac yolculuğu ve bu yolculuk esnasında uğranan mekânlardan yani hac yolu üzerinde bulunan menzillerden özellikle de Medine'den detaylı bir şekilde bahseder. Eser bu yönü ile bir menazilnâme örneğidir. Eserin 809 ile 944 beyitleri arası yani eserin sadece 133 beyti, menâsik-i hacclarda ele alınan konuları ihtiva eder. Bu kısımda şair, hac ibadeti esnasında uyulması gereken kurallar ve yapılması veya yapılmaması gerekenleri ele almaktadır. Eser toplamda 1178 beyitten meydana gelmektedir.³⁸

1.10. Bolkvâdze-zâde İbrahim Kadem ve Manzum İki Eseri

XIX. yy.da yaşamış olan İbrahim Kadem bugün için Artvin ili sınırlarının içinde kalan Livane kasabasının Traben köyünde dünyaya gelmiştir.³⁹ Şairin iki eseri bulunmaktadır. Şairin ilk eseri, Mevlidü'n-Nebî olup ikinci eseri hac konulu *Delilü'l-Harameyn*'dir. Manzum olarak kaleme alınmış olan eser, İslam dinin beş temel rüknünden olan Hac konusunu çeşitli yönleriyle ele almaktadır. Eser, mensur bir dua ile başlar. Manzum bir menâsikname olmakla beraber eserin bazı beyitlerinde hac esnasında takip edilen güzergâhlar ve kalınan menziller hakkında da kimi bilgiler yer almaktadır. Eser, 113 beyit ve üçer bendlik iki murabbadan meydana gelmektedir.⁴⁰

1.11. Bekir Sıdkî, Menâsik-i Hacc

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında kaleme alınan bu eser, çalışma konusu olarak seçildiğinden ilgili bölümde çalışmanın şairi ve eseri elde edilen bilgilerle ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

2. Menâsik-i Hacc Adlı Eserin Değerlendirilmesi

2.1. Müellifi

Haccın emir, yasak ve kurallarını konu edinen Menâsik-i Hacc adlı bu çalışmanın şairi ya da müellifi, Bekir Sıdkî Efendi'dir. İlgili eserin hemen baş kısmında yer alan şu bilgi şöyledir: *Fî 20 Ağustos "1326/1911 tarihli Tanîn ve diğer gazetelerde fevâid-i azimeleri neşr ve ilan olunan mev'ize-i tahrîyenâm eserin sâhib-i bâ-ferman-ı hümâyün Beşiktaş Buhârî-i şerîf mukarrîri Bekir Sıdkî"*⁴¹ Bu bilgilerden hareketle şairin XIX. yy sonu ile XX. yy başlarında yaşa-

38 Adnan Elgün, *Kâmil, Hayatı-Eserleri ve Menâsik-i Hacc'ı*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2005), 16-128.

39 İlyas Kayaokay, *Bolkvâdze-zâde İbrahim Kadem ve Manzum İki Eseri (Delilü'l-Harameyn/ Mevlidü'n-Nebî) İnceleme Metin-Tıpkıbasım*. (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2020), 9

40 Kayaokay, *Bolkvâdze-zâde İbrahim Kadem ve Manzum İki Eseri (Delilü'l-Harameyn/ Mevlidü'n-Nebî) İnceleme Metin-Tıpkıbasım*, 19/21.

41 Bekir Sıdkî, *Menâsik-i Hac*, (İstanbul: Matbaa-i Ebuziya, 1911), 1.

miş ulemadan olup saltanat fermanı ile Buharî mukarrîri olarak görevlendirildiği görülmektedir.⁴² İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri ve Meşihat Arşivi bünyesinde yapılan taramalar neticesinde Bekir Sıtkı isimli zatların tercüme-i hali ile alakalı bilgi içeren on dört dosya tespit edilmiş⁴³ olup söz konusu dosyalar üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde bu zatlardan herhangi birinin çalışmamıza konu ettiğimiz eserin müellifi olduğuna dair bir bilgi notuna ulaşılabilmemiş değildir. Bununla birlikte Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri'nde yaptığımız taramalar neticesinde Beşiktaş Sinan Paşa Camii Buhari Mukariri olan Bekir Sıtkı Efendi ile alakalı olarak beş belge tespit edilmiştir. Bu belgelerde müellifin görevi ve bu göreve bağlı olarak kazancına dair bazı bilgiler yer almaktadır. Birinci belgede müellifin üstlendiği Beşiktaş Camii Kebir yani Sinanpaşa Camii Buhari Mukarirliği ile alakalı olup 1324 tarihlidir.⁴⁴ İkinci belge bu görevde iken hâsıl olan maddi ihtiyaçlarına binaen maaşına yapılan zam ile alakalıdır.⁴⁵ Üçüncü belge maaşına yapılan zam ile alakalıdır.⁴⁶ Dördüncü belge kendisi hakkında 1325 yılında açılan bir davaya istinaden Divan-ı Harb-i Örfi tarafından verilen berat karar ile alakalıdır.⁴⁷ Beşinci belge, Buhârî-i Şerîf Mukarirlerinden Bekir Sıtkı ve Batum muhacirlerinden Kahraman Ali tarafından ilgili makama çekilen bir telgraf-tan ibarettir.⁴⁸ Bunların haricinde şairin hayatı kimliği ve kişiliği hususunda tezkireler, biyografik veya bibliyografik kaynaklarda yapılan araştırmalar neticesinde herhangi bir bilgiye ulaşılmış değildir. Bununla beraber şairin icra etmiş olduğu görevi ve ortaya koymuş olduğu eserlerinden hareketle iyi bir eğitim aldığını söylemek mümkündür. Müellifliğinin yanı sıra şairliği de bulunan Bekir Sıtkı Efendi, manzumelerini Fezâil-i Menâsik-i Hac ile aşağıda detaylı olarak haklarında bilgiler verilen diğer eserlerinde bir araya getirerek neşretmiştir. Eserlerinde var olan şiirlerinden hareketle Bekir Sıtkı Efendi'nin klasik Türk şiirinin değer ve esaslarına vakıf ve bu esaslarla şiirler kaleme alabilecek düzeyde şiire hâkim olduğunu ifade etmek mümkündür. Şairin farklı konuları ihtiva eden beş eseri bulunmaktadır.

2.2. Eserleri

2.2.1. Menâsik-i Hacc: İslam dininin beş temel esasından olan hac ibadetinin helal, haram ve mekruhlarının yanı sıra kutsal beldeler ve Müslüman dünyasının içinde bulunduğu buhranlı hal ile İtalyanların hacca giden Müslümanları taşıyan gemilere yaptığı saldırılar neticesinde vefat eden Müslü-

42 Kiraz, *İndî'nin Manzum Menâsik-i Hacc'ı (İnceleme Metin Dizin ve Sözlük)*, 15.

43 Ulema Sicil Dosyaları,..: İSAM Kütüphanesi - Yayın Arama :: (isam.org.tr)

44 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri, İ.EV.42-32

45 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri, BE0.3778-283341

46 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri, BE0.2951-221257

47 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri, ZB. 383-152.

48 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri, İ.MBH.11-97.

manlar için kimi mersiyeleer ihtiva eden on altı sayfalık mensur ve manzum şekilde kaleme alınmış küçük bir eserdir.⁴⁹ Eser ile alakalı olarak aşağıda daha da detaylı bilgilere yer verilecektir.

2.2.2.Mev'ize-i Tahrîriye (Der-Hakk-ı Cihad-ı İslamiyye ve Tedâbir-i Maneviyyat (1329/1911)) İslam dini uğruna yapılan mücadeleleer yani cihad hususunda yazılmış olan bu eser, yeryüzünde bulunan ve çeşitli dine mensup insanlar, Hıristiyanlar ve mezheplerine mensup ahali ile Müslümanların, yeryüzü barışına öteden beri katkıda bulduklarını ele almaktadır. Müellif, modern dönem medeniyetinin vahşi duygularla kurulu olduğunu ve masum insanlara savaş adı altında fazlasıyla zarar verildiği gerçeğini dile getirmektedir. İlgili konu 1-29 sayfalar arasında ele alınmaktadır. Hemen ardından Mersiye-i Müslimîn Der-Hakkı Nâmus-ı Cihân-ı Mü'minîn ser levhalı ve 34 beyitten oluşan bir mersiye yer almaktadır. Eser, toplamda 33 sayfadan meydana gelmektedir.⁵⁰

2.2.3.Mevâ'izze-i Tahrîriye-i Der-Hakkı-ı Menâfi'-i Seyâhat-i Şâhâne (1327/1909): Sekiz kısım üzerine tertip edilen eser, dönemin Osmanlı padişahı Abdülmecid Efendi'nin Rumeli'ye yapmış olduğu seyahat ve meşrutiyet ile alakalı kimi bilgileri ihtiva etmektedir. Eser, Mavâ'izze-i Manzûme, Der-menâfi'-i Seyâhat-i Şâhâne ser levhalı 41 beyitlik bir manzume ile başlar. Yine eserin, yirmi beş ile yirmi yedi sayfaları arasında yirmi dokuz beyitten oluşan bir manzume daha yer almaktadır. Akabinde aynı konu bu sefer mensur bir şekilde altı bab halinde ele alınır. Eser, padişahın seyahatleri ve bu seyahat esnasında yaşananlar, Meşrutiyetin ilanı, Hızır İlyas meselesi, Zenbillî Ali Efendi, Ölümünden Sonra gibi kimi meselelerin ele alındığı otuz dokuz başlık ve kırk iki sayfadan meydana gelmektedir.⁵¹

2.2.4. Mevâ'izze-i Tahrîriye Nev'inden Edille-i Mukna'î'e Dîniyeden Bir Nebze: İstibdat ve Meşrutiyet döneminde yaşanmış kimi problem ve eksikliklerin dile getirilmiş olduğu bu eser, altmış beş sayfadan meydana gelmektedir. Eserde mensur kısmın dışında dönemin önemli şairlerinden Namık Kemal için yazılmış 9 beyitlik bir mersiye, otuz beyitlik Menâsik-i Hacc eseri, Medine-i Münevvere konulu 5 beyitlik manzume ile dönemin padişahına yazılmış olan 16 beyitlik bir arzname yer almaktadır.⁵²

49 Bekir Sıdkî, *Menâsik-i Hac*, (İstanbul: Matbaa-i Ebuziya, 1911),1-12.

50 Bekir Sıdkî, *Mevâ'izze-i Tahrîriye (Der Hakk-ı Kıyâm-ı Arna'ud ve Tedâbir-i Ma'neviyât)*, (İstanbul: Dersaadet Matbaa-i Kader, 1911), 1-33.

51 Bekir Sıdkî, *Mev'ize-i Tahrîriye, Der Hakkı-ı Menâfi'-i Seyâhat-i Şâhâne*, (İstanbul: Dersaadet Matbaa-i Kader, 1909), 1-33.

52 Bekir Sıdkî. *Mevâ'izze-i Tahrîriye Nev'inden Edille-i Mukna'î'e (Diniyiden bir nebze)*. İstanbul: Keteun Petrosyan Matbası, 1908), 1-20.

2.2.5. Mevâ'izze-i Tahrîriye (Der-Hakk-ı Kıyâm-ı Arna'ud ve Tedâbir-i Ma'neviyât): Mensur ve manzum şekilde telif edilen bu eser 1789 Fransız İhtilali'nin etkileri neticesinde Osmanlı Devleti'nde yaşanan ayrılımlar ve bu ayrılımların Müslüman tebaa üzerindeki etkileri ile birlikte Müslüman bir millet olan Arnavutların Osmanlı Devleti'nden ayrılmasını konu edinmektedir. Eserde mensur bölümlerin yanı sıra, Arnavutluk isyanı ile alakalı 32 beyit, münacat konulu dokuz beyit, İslam medeniyeti ve eserler konulu on beyit ile Müslümanların içine düşmüş olduğu ruh halini ve bu halden kurtuluş için edilen dua konulu yedi beyitten oluşan dört manzume yer almaktadır. Eser, toplamda otuz üç sayfadan meydana gelmektedir.⁵³

3. Eserin Adı ve Türü

Eserin özel bir adı bulunmamakla birlikte, ser levhasında yer alan *Fezâ'il-i Menâsik-i Hac* beyânındadır ifadesinden hareketle eseri Menâsik-i Hac olarak isimlendirmek mümkündür. Eser mensur ve manzum kısımlardan meydana gelmektedir. Eserin tamamı hac konusunda olup klasik edebiyat sahasında yazılmış diğer Menâsik-i Hac türü eserlerde olduğu üzere Müslümanların hac vazifelerini ifa ettikleri anda uydukları veya uymaları gereken kural ve kaideleri ihtiva etmektedir. Bu sebepten klasik edebiyatta en çok kullanılan kaside nazım şekliyle meydana getirilen eserin otuz beyitlik manzum kısmı muhtasar bir *Menâsik-i Hacc* özelliği ihtiva etmektedir. Metnin bu bölümünde haccın farzları, vacipleri, sünnetleri, mekruhları ve haccı bozan durumlar ele alınmaktadır. Eserin geri kalan kısmı hac farızasını ifa etmek maksadıyla yola çıkmış ve hacı adaylarını taşıyan geminin İtalyanlar tarafından batırılması neticesinde vefat eden Müslümanları anmak maksadıyla yazılan mersiyelelerden ibarettir.

Eserin mensur kısmında müellif, dönemin Müslümanlarını haccın faziletleri ve esasları hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını ifade etmektedir. Müslümanların Hacca sadece bir mertebe elde etmek maksadıyla gittiklerini oysaki haccın İslam dini ibadet esasları içerisinde bireysel ve toplumsal açıdan en önemli rükünlerin başında geldiği gerçeği göz ardı edilmektedir. İslam dinine mensup insanların bütün farklılıklarına rağmen bir araya gelerek tek bir vücut olmayı öğrendiklerini, yerel veya genel sorunlarını bu ibadet sayesinde çözüme kavuşturduklarını, bu değerlerin esasları çerçevesinde yeni bir hayat inşa etme fırsatı yakaladıklarını ifade ederek hac ibadetinin dünya Müslümanları için önemini nazara sunmuştur. 400 milyonu aşan bir nüfusa sahip Müslüman dünyasını bu kıymetli ibadetin değerleri ve gereklilikleri hususunda bilgilendirmeyi düşündüğü için bu eseri kaleme aldığını

53 Bekir Sıdkî, *Mevâ'izze-i Tahrîriye (Der-Hakk-ı Kıyâm-ı Arna'ud ve Tedâbir-i Ma'neviyât)*, (İstanbul: Dersaadet Matbaa-i Kader, 1911), 1-33.

ifade eden müellif konuyu ilgili eserde şu şekilde ele almaktadır: *Muḥabbet-i ḳalbiyye ve i'tiḳād mālēn nihāyeye bādī olacaḳ. Zamānımıza ve meşrūḫiyetimize muvāfiḳ, ba'zı mesā'il ile bu gibi miḥabbet-i ḳalbiyyeye sebab-i ekşer manżūmen, yazılan şeyleriñ te'sīri dahā ziyāde olacađına dā'ir şaḫifedeki, tafsilāt mūcibince menâsik-i ḥaccın manżūmen yazılmasına şurū' olundu.*⁵⁴

3.1. . Bölüm Başlıkları ve Özetleri

3.1.1. Metnin Mensur Kısmı

Bekir Sıdkî Efendi, mensur mukaddimede Müslümanlar ve hac ibadeti arasındaki ilişkiyi ifade eden bilgiler ile eserine başlar. Haccın önemi ve Müslümanları dönüştürme kuvveti üzerinde ısrarla duran müellif, haccın kıymet ve değerinden bir şeyler eksilmemesiyle beraber sayısı dört yüz milyonu bulan Müslüman âleminin bu ibadeti hakkı ile yerine getirmediklerini hatta bu ibadeti sadece isim elde etmek ya da bu isim ile anılmak maksadıyla yaptıklarını, kutsal mekânlara ziyarette buldukları ve dolayısıyla bu ibadetin insan üzerinde oluşturacağı etkinin bireysel ve toplumsal yönlerinin sosyal yaşantıda yeterince hissedilmediğini ele almaktadır. Bununla beraber müellif, Müslümanların bütün tehlikelere rağmen bu ibadet için canlarını hiçe sayarak zorlu bir yolculuk neticesinde Ka'be'nin bulunduğu Mekke'ye doğru yola çıktıklarını, bu durumun onlarda önemli bir değişime kapı aralaması gerektiğini bununla beraber bu yolculuk esnasında yaşanan durumların Müslümanların hayatında gerekli etkiyi yaratmadığını söylemektedir. Müellif, Müslümanların ismi için icra ettikleri bu hac ibadetine onların ruh halinde ve yaşantılarında bir takım değişikliklere kapı aralamasına fırsat vermediğini dile getirmektedir. Müslümanların bu yolculuk esnasında Cidde'de gemiden indiklerinden itibaren uğramış oldukları durakları ismen zikreder ve hac görevinin ifa edilmesi esnasında uyulan kurallar ve ritüelleri sırayla dile getirir. Son bölümde ise hac görevinin ifa edildiği mekân olan Ka'be ile birlikte bu mekânın zenginliği ve bereketi artırıcı yönleri üzerinde durulur.

3.2.2. Metnin Muhtasar Menâsik-i Hac Kısmı

Eserinin bu manzum kısmı otuz beyitten meydana gelmektedir. Şair ilk beyitten itibaren haccın önemli ve olmazsa olmaz mekânlarından olan Ka'be'nin vasıflarını belirterek başlar. Akabinde hacı adayının hacca gitmeye niyetlendiği andan itibaren yapılması gerekenleri başlangıçtan bitiş anına kadar belli bir sıra dâhilinde ele almaktadır. İhrama girmek, Mekke'ye varıncaya kadar değerli yerlerde durup ziyaretlerde bulunmak, Mekke'ye girdiği yerden Bâb-ı Selâm'dan itibaren yapması gerekenleri dile getirmektedir. Akabinde harem bölgesi içerisine dâhil edilen Medine'ye gidince icra edil-

54 Bekir Sıdkî, *Menâsik-i Hac*, (İstanbul: Matbaa-i Ebuziyya, 1911), 4.

mesi gerekenleri kaside nazım şekliyle yazılmış başka bir şiirde dile getirilmektedir. Klasik edebiyat sahasında XVI. yy.dan itibaren ortaya konulan bu çalışmaların, ele alınıp incelendiklerinde bu kutsal beldeye ibadet maksadıyla yolculukta bulunan Müslümanlara kolay okuyup anlayabilecekleri bir rehber olması maksadıyla kaleme alındığını söylemek mümkündür. Eserlerde verilen bilgiler ve inananlara yapılan tavsiyeler, bu yönüyle büyük bir önem arz etmektedir. Bu eser hac ibadetinin yapılacağı mekânda daha önce bulunmamış, buranın yabancıları olan kişilere hitap eden muhtasar ve müfid bir eserdir. Bu sebeptendir ki öteden beri edebiyat sahamızda yazılagelen bu eserlerin kıymeti yadsınamaz. Haccın ritüellerini kaside nazım şekli ile yazdığı şiirinde anlatmaktadır.

Bekir Sıdkî Efendi, hacın önemini ve Müslümanların zihin ve kalbine bağışlamış olduğu mutluluğun temel kaynağı olan ve Allah'ın evi olarak kabul gören Ka'be'yi anlatmakla başlar:

İdelim Ka'beniñ vaşfiñ bā-lüṭuf ism-i Ḥaḳ yā hū
Nice devr eylemek ḥāccı maḳām-ı beyti bil yā hū

Hele evvel murād itmek yola gitmek ne şüretdir
Menāsikden bilüp ef'āl-ı ḥāccı diñle gel yā hū

Aḳārib ü civār aḥbāb ile ister ḥelālleşmek
Bu bir 'azm-i seferdir ki terk eyle vaṭan yā hū

'Azîmet 'avdete kāfî luzūmuñ eyle gel tedbîr
Ḥesâb eyle 'iyâliñ çün nedir itfâḳları yā hū

Bu kutsal mekânlardan Medine'yi anlatırken Hz. Peygamber'e duyulan sevgiyi ve onu görememenin insanın kalbine bağışladığı hüznü ele almaktadır:

Arzū eyler seni 'âlem hep ziyâret etmeğe
Ben de geldim pür ḥatâyım yā Resûlullâh meded

Var mı ruḥşat kim Medîneye içeri girmege
Şaḥş-ı ednâ bir fenâyım yā Resûlullâh meded

3.3.3. Hac Yolunda İtalyan Devleti Gemilerinin Hacı Adaylarını Taşıyan Gemilere Yaptıkları Saldırıları Neticesinde Ölenler İçin Söylenen Mersiyeler

Elli beyitten meydana gelen ve “İtalyanın hukûk-ı ‘Osmâniyeye ne yolda bağır hakk-ı vahşiyâne tecâvüz ü buna karşı ma’anen ve âddeten tedâbir-i lâzi-

miye-i beriye ve i'ânât-ı bahriye-yi nâtik-ı manzûme-i mersîyedir". Ser levhalı bu şiir, hac yolunda gayrimüslimlerin özellikle de İtalyanların Müslümanlara yaptıkları zulümler dile getirilmektedir. Müslümanların bu zulme verecekleri bir tepkinin bulunmadığı bununla beraber bu zulme dayanamadıkları ele alınmaktadır. Yeryüzünde dört yüz milyon gibi önemli bir nüfusa sahip Müslümanlara reva görülen bu zulmün kabul edilemeyeceğini ifade eden şair, Hac yolculuğu esnasında İtalyanlar tarafından Müslümanlara yapılan bu zulme şiirin imkânları dâhilinde dikkat çekmektedir. Zira bu dönemde Osmanlı topraklarına saldırmaya başlayan İtalyan kuvvetleri ve Osmanlı kuvvetleri arasında bölgesel kimi savaşların yaşandığı,⁵⁵ İtalyanların Osmanlı'nın Bingazi taraflarına yardımı engellemek maksadıyla Osmanlı'ya ait gemileri batırdığı bu durumda askerî gemilerin, yardım ve mühimmat taşıyan gemilerin yanı sıra sivilleri taşıyan gemilerin de hedef olduğu görülmektedir.⁵⁶

Daha etkili olabileceğini düşündüğünden şair, eserin son kısmında kendinden önceki geleneğe uyararak şiirin gücü ile dile getirdiğini söylemektedir:

Ki zirâ manzûmeñ te 'şiri ve teblîği âsândır
Bu cihetle 'umûm milletlerde nev' -i ihsândır⁵⁷

4.Şekil Unsurları

Eser, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda Bel. Os. K. 05154 'te numarası ile kayıtlıdır. Eser matbu olduğu için eserin adı Fezâ'il-i Menâsik-i Hac Beyânındandır ile açıkça belirtilmiştir. Yine müellifin adı, Beşiktaş Buhârî-i şerîf mukarrîri Bekir Sıdkî, olarak iç kapakta yazılıdır. Mensur ve manzum olarak kaleme alınmış olan bu eser, üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm olan mensur mukaddimenin 3-6 sayfaları arasında şair, İslam dinî ve Müslümanlar açısından önemli bir ibadet olan haccın önemini, bireye ve topluma kazandırdıklarını ele almaktadır. İkinci bölüm olan muhtasar *Manzum Menâsik-i Hacc*, altı ve dokuzuncu sayfalar arasında yer almakta olup şair burada otuz beyitten oluşan bir klasik dizilimde yer alan nesib/teşbib, girizgâh, tegazzül ve fahriyye bölümlerini ihtiva etmeyen kaside nazım şekliyle kaleme aldığı bu manzumede hac ibadeti esnasında yapılması gerekenler ve gerekmeyenler konusunda kimi bilgilere yer vermektedir. Akabinde Medine-i Münevvere ile alaklı bir kısım yer almaktadır.

55 Hüsni Özlü, "Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı-İtalyan Harbi'nde (1911-1912) Trablusgarp'ın İşgali ve Derne Muharebelerinde Binbaşı Mustafa Kemal", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/16, 2014, 251.

56 İsrail Kurtcephe, "Trablusgarp'ın İtalyanlarca İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları". *AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*. 3/6, 1990, 97-98

57 Burada yer alan mersiyeler eserin insicamını bozmamak adına diğer eserlerinde yer alan mersiyelerle birlikte başka bir makalede ele alınacaktır.

Üçüncü bölüm olan hac yolunda seyahat esnasında İtalyanların saldırıları sonucu batan gemide vefat eden Müslümanların konu edildiği mersiye tarzında kaleme alınan manzume ise, on bir ve on beşinci sayfaları arasında yer almaktadır.

Matbu olan metinde matbaadan kaynaklanan birçok yazım hatası bulunmaktadır. Yazarın eserin kurulumunda önemli bir değere sahip olan vezin kullanımında başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Metinde var olan kimi hatalar metin tamiri yoluyla düzeltilmiştir. Eserde aruzun *Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün* ile *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıpları kullanılmıştır. Eserin baş kısmındaki bilgilere göre metin toplamda on altı sayfadan meydana gelip İstanbul Matbaa-i Ebüzziya'da 1911 yılında tab edilmiştir.

4.1. Eserin Dili ve Üslûbu

Eserin yazılımında bilgi vermek temel amaç olduğundan şairin manzum kısmında bu değerden hareketle hikemî tarzın özelliklerini kullandığını söylemek mümkündür. Bu kabil eserlerin yazılmasında öncelikli amaç tasannu değil bilgi vermek, aydınlatmak, okuyucuya konu hakkında yol göstermektir. Bir nasih edasıyla metni oluşturan müellif, konunun rahat bir şekilde anlaşılmasını sağlamak maksadıyla sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Konuyu dağıtmadan belli bir kompozisyona bağlı kalarak ele alan müellif, buradan da anlaşıldığı üzere faydayı öncelemiştir. Bu çalışmada dinî bir konu olan hac'ın ele alınmasına bağlı olarak müellif, kimi yerde Arapça ve Farsça kelimelere yer vermiştir.

Sonuç

Türk İslam edebiyatı sahasında yazılan dinî muktesebattan olan menâsik-i hac türünde yazılan eserler, İslam dinin temel rükünlerinden olan hac ve hac esnasında yapılması gerekenleri konu edinir. Bugüne kadar ortaya konan çalışmalardan hareketle bu kabil çalışmaların sayısının on bir tane olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan dördü XVI. yüzyıla aittir. (Gubârî, Şemseddin Sivâsî, Muhyî Gülşenî ve Amîkî) üç tanesi XVII. yüzyıla aittir. (Bahtî, Seyyidî ve Nâlî Mehmet Efendi) üç tanesi XIX. yüzyıla aittir. (İndî, Kâmil ve Bolkvâdze-zâde İbrahim Kadem) bir tanesi de XX. yüzyıla aittir. (Bekir Sıdkî). Bolkvâdze-zâde İbrahim Kadem, Bekir Sıdkî ve Nâlî Mehmet Efendi'nin menâsik-i hacnâmeleri kaside nazım şekliyle yazılmış olup diğer eserlere nispeten daha kısadır. Geri kalan eserler ise orta hacimli eserlerdir.

Çalışmamıza konu olan eser, mensur ve manzum bölümlerden meydana gelmektedir. Çalışmada 30 beyitlik manzum *Fezâil-i Menâsik-i Hac*'ın yanı sıra mensur bir bölüm ile İtalya'nın Akdeniz sularında Müslüman hacıları

taşıyan sivil gemileri hedef alması neticesinde vefat eden Müslümanlara yönelik yazılmış mersiye tarzı şiirler de yer almaktadır. Eser, hac ibadeti hususunda yazılmış muhtasar bir çalışma olup alanda türle ilgili yazılmış olan diğer eserlerden farklılıklar arz etmektedir. Müslümanlar açısından kutsal olan mekânlardan Mekke ve Medine konuları ele alınıp işlenmiştir. Matbu olan bu eser XX. yüzyılda Bekir Sıdkî Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Eserde kimi matbaadan kaynaklanan yazım yanlışları bulunmakla beraber yazarın şiirin diline vakıf olduğunu ve bunu başarıyla kullandığını söylemek mümkündür. Söz konusu çalışmanın metni, çeviri yazı ile ilk sefer ortaya konulmuştur. Ayrıca yapılan kütüphane çalışmalarında müellife ait diğer çalışmalar ortaya konulmuş ve çalışma içerisinde haklarında bilgiler verilmiştir. Ortaya konan bu eserin edebiyat çalışmalarına katkı sunması beklenmektedir.

Metin

Fezâ'il-i Menâsik-i Hâc Beyânındadır

[3]

(1) Zamânımızda ekşer-i hüccâc-ı kirâm haccın fazlını haqqıyla bilmediklerinden (2) muhabbet-i kalbiyyede noqsân kalıyorlar. Ya'ni Hâcerü'l-Esved'in fezâ'ilini ve elli (3) sene namâz kılanı muşalli Ahmed denilmeyip de bir kere Kâ'be'ye gidene (4) hâc Ahmed denilmesine ve dahâ nice nice muhabbet-i kalbiyye ve i'tikâd-ı (5) mâlâ nihâyeye bādî olacak. zamânımıza ve meşrûtiyyetimize muvâfık (6) ba'zı mesâ'il ile bu gibi muhabbet-i kalbiyyeye sebep-i ekşer manzûmen (7) yazılan şeylerin te'siri dahâ ziyâde olacağına dâ'ir şâhifedeki (8) tafşilât mücibince menâsik-i hacc'ın manzûmen yazılmasına şurû' olundu. (9) Cenâb-ı Haqq emsâliyle müşbet olduğuna binâ'en bizi de muvaffak bi'l-hayr (10) eyleye Âmin. (11) bugün yeryüzünde i'tibâr olunan dört yüz milyon nüfûs-ı (12) İslâmiyye'niñ nasıl bir hükmi-i Qur'an'ıye ile kıbleleri Ka'be-i mu'azzama (13) olduğunun tafşilâtı bu kerre İtalya ile 'Osmanlı'lar arasında zühür (14) iden muhâlefete karşı ma'nen ve maddeten icâb iden tedâbirin tafşilâtı (15) âtiyen beyân olduğu üzere bu nüfûs-i mezkûrun bu Kâ'be'niñ emri-i (16) muhâfazasına dahı dinen 'aqlen ve mantıken ne yolda mükellef ve ancak (11) Hâcerü'l-Esved'in ne demek olduğuna dâ'ir esrâr-ı ma'nevîyyeden olup ya'ni (18) (Âdem babamız 'aleyhis-selâmın) belinden rûhlarımız çıktıklarında (19) Cenâb-ı kibriyâ celle celâlühü (*elestü birabbiküm*)⁵⁸ yâ ervâh ben siziñ Rabbiñiz

[4]

(20) Ve Hâlikiñiz değil miyim diyü su'al olunduk da (*kalû belâ şahidnâ*)⁵⁹ diyü (21) yâ Rabb sen bizim Rabbimiz ü hâlikimizsiñ denildik de bu ikrâr bir hüccet-i (22) kâ'ta nev'inden el-yevm, nüfûs-ı mezkûreniñ hâcıları Kâ'be-i (23) mu'azzamanın bir köşesinde ziyâret eyledikleri Hâcerü'l-Esved'in (24) içindedir nasıl ziyâret etmesinler bu ziyâret ikinci bir ikrâr (25) ma'nâsına demek olduğundan ve hâceriñ cennetden çıktığında ol kadar (26) nürli idi ki Mekke-i Mükerreme'ye beş konak i'tibâr olunan Râbügâ (27) kadar ziyâsı gelir idi insanların i'syânları sebebiyle siyâh olmuş (28) ve el-yevm Hâcerü'l-Esved tesmiyye olunur ne kadar 'azîm bir ziyâret (29) çünkü ikrâr evveli taşdık demek oluyor bu cihetle Râbuğ Mekke'niñ (30) hudûd-ı i'tibâriyle hüccâc-ı kirâm oradan ihrâma girerler bir cihet (31) daha var ki Eşrefü'l-Mahlukât 'Aleyhisselâm Efendimiz o taş öpmüşdür (32) demek olur ki bu taş ziyâret edüp de öpeñ kimseniñ dudakları (33) ile Fahr-i 'Âlem Peyğamberimiz'in dudakları bir maħalde birleşiyor ne büyük (34) muvaffakiyyet (35) Kâ'be-i mu'azzamanın sebep-i ziyâretine pek çok edille-i mu'ni'alar olduğu (36) cümleten ma'lûm ancak sâlifü'l-beyân (su'al

58 Kiyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler. (Araf,7/172)

59 Şâhit olduk, dediler. (Araf,7/172)

cevâb bâbında beyân (37) olunduğu üzere burada bir su'âl lazım olduğu) ya'ni elli (38) sene beher günde beş kere namâz kılan ve bütün Ramazân-ı şerîfde (39) otuz gün ve otuz sene oruc tutana muşallî Ahmed ve şâ'im (40) Muḥammed denilmez de 'ömründe bir kere hacca gidene neden hâcî Ahmed dirler

(41) (Cevâb bu huşuşda pek çok şeyler ü pek çok sırrı (42) hikmetleri var-^[5]dır) hülâşa beyân olunur ki birinci bu belde-i mu'azzam hakkında (43) Kur'an-ı Kerim'de (*ellezi bibeket mübârekâ*)⁶⁰ hükmi Kur'aniyye'since böyle (44) Halk tarafından mübârek zıkr olunan bir maḥalliñ ne kadar medh ü şenâya (45) şayan olacağı bu delâletle ma'lumdur (46) ikincisi (*fihi ayâatun beyyinâatun maḥâmu İbrâhîm ve min deḥalehu kâne* (47) emânen)⁶¹ hükmi Kur'aniyye'since bu belde nice 'alâmetler var ki vaḥdâniyyet-i (48) İlahiyye ve nübüvvet-i nebevîyyeyi gösterir. meşelâ 'ömründe hiç başı açık (49) uyumamış bir kimse iḥrâma girer ve günlerce gece ve gündüz başı (50) açık turur aşla ber vucu' görmez (çünkü *el-muḥrim fi'emânillâh*)⁶² (51) fehvâsınca maḥrem-i emânet-i ilâhiyyede olmaḥla hiç bir şey vaḥi' olmaz (52) Bu kadar nüfus tecemmü' eder hiç bir tarafında ne tarla var ne bağ var (53) ne gemi gelir ne şimendifer gelir çarşılarda aşla bir yuf-suzluk (54) görülmez her ne metâ' aranılır ise mevcüd bulur. çünkü (55) Kur'an-ı Kerim'de (*men ğayri zîzer'in inde beytike'l-muḥarrem*)⁶³ hükmi (56) karînesince zira'atsız du'â olunmuş bu cihetle maḥlûkât yerler içerler (57) aşlâ kaḥt ve ğalâ ve meşakḥat görülmez. (58) üçüncüsü meşelâ 'Arâfât taḡına çıkarlar 'avdetlerinde Mînâ-i (59) mübârekede ol kadar biñlerce insânlarıñ her birleri yetmiş taş şeytâna (60) atarlar orada bir taḡ olması lâzım gelir iken hemân birḥaç taş (61) meydânda görünür. Bu kadar taş ne olurlar. Ol kadar nüfus-ı huccâc (62)

(63) Birerden yigirmi beşere kadar koyun ḳurbân keserler koyun sürüleri pa-^[6]halanmaz (64) yine geriye giderler dördüncü bir vaḥ' a vâḳi' oldu sâlifü'l-beyân insân (65) kendi nefsinin bilmek için medreseye tekkeye fetvâya hâcet (66) bırakmazdan kendini bilmeli ama o şerefe nâ'il olmak için böyle bir (67) zamân ve böyle bir mekânın şerefini daḡı kazanmalıdır. İşte o eşref-i (68) mekânda bu vaḥ' aya vâḳıf olanlardan niceleri 'aynı vaḥ' aya vâḳıf (69) olanlardan daḡı muvafaḳiyyetlerini birer birer gelip delîlle söylerler (70) idi. Bu cihetle belki ḳırḳ biñ kişünün iḣlâhına sebep oldu. (71)

60 Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke'deki (Kâbe)dir. (Al-i İmran,3/96)

61 Orada apaçık nişâneler, (ayrıca) İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin o evi hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnîdir. (Âl-i İmrân, 3/97)

62 İhrama giren kişi Allah'ın güvencesindedir.

63 Ey Rabbimiz! Ey sahibimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için ben, neslimden bir kısmını senin Beyt-i Harem'inin (Kâbe'nin) yanında, ziraat yapılmayan bir vâdiye yerleştirdim. Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meyledici kıl ve meyvelerden bunlara rızık ver! Umulur ki bu nimetlere şükrederler." (İbrahim, 14/37).

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

1. İdelim Ka'be'niñ vaşfiñ bā-lütf ism-i Hâk yâ hū
Nicedür eylemek hâccı maqām-ı beyti bil yâ hū
2. Hele evvel murād itmek yola gitmek ne şüretdir
Menāsikden bilüp ef'āl-ı hâccı diñle gel yâ hū
3. Aqārib ü civār aḥbāb ile ister ḥelālleşmeḡ
Bu bir 'azm-i sefer⁶⁴dir ki terk eyle vaṭan yâ hū
4. 'Azīmet 'avdete kāfī luzūmuñ eyle gel tedbīr
Ḥesāb eyle 'iyāliñ çün nedir itfākları yâ hū
5. Berāberce iki iḥrām tedārik eylemek lāzım
Birisı setr-i 'avretçün biri omuzlara yâ hū
6. Varınca ḥadd-i miqāta ḥizāsı Ka'be'dir derler
Güsül yāḥūd vuzū ile gel iḥrāmıla beden yâ hū
- [7] 7. Varınca Cidde'ye eyle ziyāret ümmenā Ḥavvā
Hemān ferdāsı gün Mekke diyü 'azm eyle gel yâ hū
8. Tarīḡ-i Cidde'den Mekke deve[yle] on sekiz sâ'at
Beher sa'āt muḥāfiz 'askeri var ḥavf yoḡ yâ hū
9. Deveci vaḡşidür ammā rızā eyle gücendirme
Deveye rākib olduḡca şaḡın incitme gel yâ hū
10. Varınca Mekke'ye āḡreb rükübundan nuzül eyle
Varup bāb-ı selāmda ṭur oḡu du'ā-i şükrān hū
11. Duḡūl eyle müşerref ol 'atīḡ bāb-ı selāmdan gir
Ṭavāf eyle ḡara ṭonlı o beytullāha gel yâ hū
12. Şaḡ omuzdan red-i keşf it omuz oynadıla yel git
Du'ā bilmez iseñ şāhid delīl oḡur işit yâ hū
13. Yedi şu taş ḥitāmında maqām-ı mültezim ḡarşu
Ṭurup anda tazarru' ḡıl dile her ne dilerseñ hū

64 Sin ile yazılması gereken سفر در Sözcüḡünü صفر در şeklinde yazmışdır.

- [9] 27. Ğurûb-ı şems olunca dek t̄urur h̄uccāc o meydānda
Yürür şoñra yayan rākib baş açık yalın ‘üryān h̄u
28. İmām ardınca git andan ara bul Müzdelife’de daş
Temām yetmiş h̄acer t̄opla atasıñ şeytāna yā h̄u
29. Gel artık Mina’ya k̄urbānını da eyle gel ikmāl
Üçüncü gün yine Mekke’ye ‘avdet eyle gel yā h̄u
30. Ğazırla bir deve şimdi Medīne tağların seyr et
Bu tağlardan geçüp fah̄r-i cihān Medīne’ye yā h̄u

Medīne-yi Münevvere’ye duh̄ül için okunan münācāt gāyetle mü’eşşir olduğundan buña taħammül biraz güçtür.

Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün

31. Ārzü eyler seni ‘ālem hep ziyāret etmeğe
Ben de geldim pür h̄atāyım yā Resūlullāh meded
32. Var mı ruḡsat kim Medīne’ye iĉerü girmege
Şaḡş-ı ednā bir fenāyım yā Resūlullāh meded
33. Pīşegāhında kadem bu bendeyi itme h̄azīn
Saña muḡtācım gedāyım yā Resūlullāh meded
34. Gelmişem k̄apunda sâ’il çok meşakḡat görmüşüm
Yok elimde zerre varım öyle nādān olmuşum
35. Ğamdulillāh ḡākine yüz sürmege buldum vuşul
Yā Resulullāh beni ümmetlige eyle k̄abül

(72) Manzūmen olan tebligātın ne kadar mü’eşşir olacağına bir delil de (73) Muḡammediyye kitābınıñ manzūm u ba’zı mersiyyeleri de cāmī’ olduğundan (74) ‘umūm bilād-ı İslāmiyye’de bu kitābıñ ‘umūm mekteblerde Ğur’ān-ı Kerīm (75) ve ‘ilmihālden şoñra lisān-ı ‘umūmiyyede meşhūrdur. (76) bir de ‘aşırımızda gazetecileriñ efkār-ı ‘umūmiyyeyi gücünde (77) yerecek şeyleri yazmağdan t̄olayıdır ki k̄aş yapar iken göz (78) çıkarmak gibi nice seyyi’elere giriftār ve çüñkü manzūmeleriñ (79) ve ḡuşūşıyla bah̄r-i remelden olan bu mişlü manzūme ve mersiyyeleriñ (80) herkes tarafından tertīb olunamayacağından o derecelerde

‘umūmuñ **(81)** tevcihāt-ı hayriyyelerini mücib olur ve bir veche ma‘ ruż hem i‘ ānāt-ı **(82)** bahriyye ü berriyemize büyük h̄idmet ve hemde bu vechile ‘umūmuñ tenvīr-i [16]

(84) Efkārına bādi olur ümīdiyle şimdilik elli mışra‘ bir h̄ulāşa **(85)** ile mübeşşārat be-ğāyete te‘ ālā rağbet bulur ve nevākışiyenüñ ikmāline **(86)** her ehl-i vuḫūf yardım ittikce macmū‘ a nev‘ inden hafta-be-hafta **(87)** gayret olunması lüzūmunuñ daḫı beyānına mübeşşārat olındı illā emr-i **(88)** kemā zikri fīh ves-selāmu ‘ alā menitteba‘ el-Hudā.

Kaynakça

- Ahmet Fakih, *Kitâbü Evsâf-ı Mesâcidi's-Şerife*, Haz. Hasibe Mazioğlu, Ankara: TDK, 1974.
- Ariç, Dilara Pınar. *Sünbülî Sinân'ın Menâsik-İ Hacc'ı (Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin sözlük Tıpkıbasım)*, (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Atalar, Münir. Surre-Nâme. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28/1 (1987), 419 – 426.
- Bekir Sıdkî. *Mev'ize-i Tahrîriye, Der Hakk-ı Cihâd-ı İslamiyye ve Tedâbir-i Maneviyât*. İstanbul: Dersaadet Matbaa-i Kader, 1913.
- Bekir Sıdkî. *Mev'ize-i Tahrîriye, Der Hakk-ı Menâfi'-i Seyâhat-i Şâhâne*. İstanbul: Dersaadet Matbaa-i Kader, 1909.
- Bekir Sıdkî. *Mevâ'izze-i Tahrîriye Nev'inden Edille-i Mukna'ie (Diniyiden bir nebze)*. İstanbul: Keteun Petrosyan Matbası,1908.
- Bekir Sıdkî. *Mevâ'izze-i Tahrîriye (Der Hakk-ı Kıyâm-ı Arna'ud ve Tedâbir-i Ma'neviyât)*. İstanbul: Dersaadet Matbaa-i Kader, 1911.
- Bekir Sıdkî. *Menâsik-i Hac*. İstanbul: Matbaa-i Ebuziya,1911.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*, Haz. Yekta Saraç. İstanbul. TÜBA, 2016.
- Coşkun, Menderes. *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Çavuşoğlu, Raşit. *Hicaz Yollarında Bir Sûfî Mehmed İlhâmî'nin Hac Seyahatnâmesi*. 2. Baskı, İstanbul. Okur Akademi, 2020.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri.
- Doğan, Lütfi. “Ahmed Ziyaüddin Efendi Hazretleri” *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu* (03-05 Ekim,2013. Bildiriler kitabı. Ed. İhsan Günaydın, Ali Kuzudişli, Âdem Çatak vd., Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 15-21,2014.
- Elgün, Adnan. *Kâmil, Hayatı-Eserleri ve Menâsik-i Hacc'ı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2005.
- Eliaçık, Muhittin. “Gubârî'nin Zindanda Yazdığı Menâsikü'l-Hacc Mesnevisi”. *İlmî Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004), 105-114.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi (9. Kitap)*. Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Robert Dankoff. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, 2005
- Gül, Amine. *Abdurrahman Gubari'nin Hayatı Eserleri ve Menasik-İ Hac Adlı Eseri (Edisyon Kritik)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Harman, Ömer Faruk. “Hac”. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 14/382-386, Ankara: TDV yayınları,1996.
- Kaplan, Yunus. “Seyahat-name Türüne Farklı Bir Örnek”. Fevrî'nin Hac Seyahatnamesi”.*OMAD: Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 8/19 (2020). 567-599
- Karaman Hayreddin vd. *Kur'an Yolu (Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsiri)*. İstanbul: DİB Yayınları,2014.
- Karataş, Ahmet. *Türk-İslam Edebiyatında Manzum Menâsik-i Haclar ve Nâlî Mehmet Efendi'nin Menâsik-i Hacc'ı Adlı Eseri (Edisyon kritik)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- ..... “Nâlî Mehmed Efendi'nin Menâsik-i Hac Manzumeleri”. *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 42/1 (2012), 77-94.
- Kayaokay, İlyas. *Bolkvâdze-zâde İbrahim Kadem ve Manzum İki Eseri (Delilü'l-Haremeyn/ Mevlidü'n-Nebî) İnceleme Metin-Tıpkıbasım*. İstanbul. Dün Bugün Yarın

- Yayınları, 2020.
- Kiraz, Seydi. *İndî'nin Manzum Menâsik-i Hacc'ı (İnceleme Metin Dizin ve Sözlük)*. Erzurum. Fenomen Yayınları, 2020.
- ..... "Fethî'nin Manzum Menâzil-i Hacc'ı", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi 2 0 2 0 1 8 (Mar t)*, 310-334.
- ..... "Tatar Edebiyatında Hac Seyâhatnâmeleri ve Musa Carullah'ın Hac Seyâhatnâmesi", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, (2021), VII/1, 95-140
- ..... "Konyalı Seyyid Mehmed Efendi'nin Manzum Menâsik-i Hacc'ı". *Külliyyat (Osmanlı Araştırmaları Dergisi)*, 10 (Nisan 2020), 1-21.
- Koyuncu, Fatih. "Cüdfî'nin Manzum Hac Seyahatnâmesi". *Journal of Turkish Language and Literature* (2017), 177-219
- Kur'ân-i Kerîm ve Açıklamalı Meâli. Haz. Hayrettin Karaman vd. İstanbul. DİB Yayınları, 2017.
- Kurtcephe, İsrail. "Trablusgarp'ın İtalyanlarca İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları". *AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu 3/6* (1990), 97-98
- Nâbî, *Tuhfetü'l-Haremeyn*. Haz. Mahmut Karakaş, Şanlıurfa: Özdal Yayınları, 1986.
- Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Hicaz Hatırası*, Haz. Mehmet Akkuş, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2011.
- Öğüt, Salim. "Hac ile ilgili Fıkhi Hükümler". *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 14/389-397*. Ankara. TDV Yayınları, 1996.
- Özlu, Hüsnü. "Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı-İtalyan Harbi'nde (1911-1912) Trablusgarp'ın İşgali ve Derne Muharebelerinde Binbaşı Mustafa Kemal". *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/16 (2014), 249-271.
- Süleyman Şefik Söylemezoğlu. *Hicâz Seyâhâtnamesi*. İstanbul: İz yayıncılık, 2013.
- Şahabettin, Cenab. *Hac Yolunda*. İstanbul: Karbon yayınları, 2020.
- Şemseddin Sivâsî. *Umdetü'l-Hüccâc*. Haz. Ramazan Fatih Süer, Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2015.
- Toker, Mustafa. "Şemseddin-i Sivâsî'nin Menâsikü'l-Huccâc veya Umdetü'l-Huccâc Adlı Eseri". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 4/2* (2009), 961-975.
- Ulema Sicil Dosyaları,,: İSAM Kütüphanesi - Yayın Arama :: (isam.org.tr)
- Uzun, Mustafa İsmet. Ka'be/Türk Edebiyatı. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 24/23-26*, Ankara. TDV Yayınları, 2001.
- Yaran, Rahmi. Hac. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 14/410-413*, Ankara. TDV Yayınları. 1996.
- Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.*
- Yılmaz, Hüseyin. *Türk Edebiyatında Manzum Menâsik-i Hac Tercümelere ve Amîkî'nin Fütühu'l-Harameyn Tercümesi (Metin İnceleme Ve Çeviri Yazısı)*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yüksel, Mukadder Arif. *Siyer, Hadis ve Tefsir Bağlamında Haccın Ahkâmı Ve Menâsiki*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Zemahşerî, Cârullah Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ahmed, *Esâsu'l-belâğa. 2*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Göllü, Bilge Karga "Bir Hac El Kitabı Örneği "Hacılara Yâdigâr", *Çukurova İlahiyat Fakültesi Dergisi 21/1,(2021),63-81*